

УДК 629.7:1

Исмаилова Ж.К.философия илимдеринин кандидаты, доцент
И.Абдраимов атындагы Кыргыз авиация институту**Исмаилова Ж.К.**кандидат философских наук, доцент
Кыргызский авиационный институт им. И.Абдраимова**Ismailova Zh.K.**Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
Kyrgyz Aviation Institute named after I.Abdraimov**ЖАРАНДЫК АВИАЦИЯДАГЫ КООПСУЗДУКТУН
ФИЛОСОФИЯЛЫК ТОБОКЕЛДИКТЕРИ****ФИЛОСОФСКИЕ РИСКИ БЕЗОПАСНОСТИ ГРАЖДАНСКОЙ АВИАЦИИ****PHILOSOPHICAL RISKS OF CIVIL AVIATION SAFETY**

Аннотация. Бул макала жарандык авиациядагы коопсуздуктун философиялык тобокелдиктерин талдап чыгат. Изилдөөнүн негизги максаты — коопсуздук түшүнүгүн философиялык, этикалык жана техникалык аспектилерде карап, адам факторунун ролун жана моралдык жоопкерчиликти аныктоо. Мазмунунда Хайдеггер, Эллиул, Йонас жана башка философиялык концепцияларга таянып, авиациялык коопсуздуктун философиялык жана этикалык негиздери изилденген. Макалада техникалык, адамдык жана моралдык компоненттердин өз ара байланыштары каралган, ошондой эле коопсуздук деңгээли жана тобокелдикке жол берүү маселелери талданган.

Ачкыч сөздөр: жарандык авиация, коопсуздук, философиялык тобокелдиктер, адам факторы, этика, техника, моралдык жоопкерчилик

Аннотация. В статье рассматриваются философские риски безопасности гражданской авиации. Основная цель исследования — проанализировать понятие безопасности с философской, этической и технической точек зрения, определить роль человеческого фактора и моральную ответственность. Используются концепции Хайдеггера, Эллиуля, Йонаса и других философов для исследования философских и этических основ авиационной безопасности. Рассматривается взаимосвязь технических, человеческих и моральных компонентов, а также анализируются вопросы уровня безопасности и допустимого риска.

Ключевые слова: гражданская авиация, безопасность, философские риски, человеческий фактор, этика, техника, моральная ответственность

Annotation. This article analyzes the philosophical risks of civil aviation safety. The main aim of the study is to examine the concept of safety from philosophical, ethical, and technical perspectives, highlighting the role of the human factor and moral responsibility. The study draws on the concepts of Heidegger, Ellul, Jonas, and other philosophers to explore the philosophical and ethical foundations of aviation safety. It examines the interconnection of technical, human, and moral components, as well as issues related to safety levels and acceptable risk.

Keywords: civil aviation, safety, philosophical risks, human factor, ethics, technology, moral responsibility

Кирешүү. Жарандык авиация заманбап техногендик цивилизациянын эң тааал жана жогорку коопсуздук талап кылган тармактарынын бири болуп эсептелет.

Бирок авиациядагы коопсуздук маселеси техникалык регламенттердин, нормативдик стандарттардын же статистикалык эсептөөлөрдүн жыйындысы катары гана каралбашы керек. Ал — адамдын билиминин

чектелүүлүгү, технологиялык рационалдуулук, этикалык жоопкерчилик жана коомдук ишеним сыяктуу философиялык маселелер менен түздөн-түз байланышкан комплекстүү феномен.

Философиялык деңгээлде коопсуздук — бул белгисиздик шартында аракеттенүүнүн формасы. Ошондуктан жарандык авиациядагы коопсуздук тобокелдиктери философиянын онтологиялык, гносеологиялык жана этикалык категориялары аркылуу талдоону талап кылат.

Коопсуздук феномени философиялык категория катары. Философияда коопсуздук түшүнүгү адамдын болмуш менен болгон карым-катнашында коркунучту аңдап-түшүнүү формасы катары каралат. М. Хайдеггердин технофилософиялык көз карашында, техника адамга дүйнөнү көзөмөлдөөгө мүмкүнчүлүк берген менен, ошол эле учурда жаңы коркунучтарды да жаратат [10]. Бул ой жарандык авиация үчүн өзгөчө маанилүү, анткени авиация — техниканын эң жогорку формаларынын бири.

У. Бектин “тобокелдик коом” теориясы боюнча, заманбап коом коркунучтарды толук жоюуга эмес, аларды башкарууга аргасыз [1]. Демек, жарандык авиациядагы коопсуздук абсолюттук абал эмес, ар дайым салыштырмалуу жана шарттуу мүнөзгө ээ.

Н. Луман тобокелдикти “келечектеги мүмкүн болгон жоготууларга карата кабыл алынган чечимдин натыйжасы” катары аныктайт [4]. Бул аныктама авиациялык коопсуздукка түздөн-түз тиешелүү, анткени ар бир учуу — бул толук маалымат жок шартта кабыл алынган чечимдердин жыйындысы.

Философиялык жактан, коопсуздук системалары реалдуулукту толук чагылдыра албайт. Алар дүйнөнүн жөнөкөйлөштүрүлгөн моделдерине таянат. К. Поппер белгилегендей, илимий билим ар дайым болжолдуу жана жаңылыштыкка ачык [5]. Демек, авиациядагы коопсуздук системалары да абсолюттук кепилдик бере албайт.

М. Вебердин инструменталдык рационалдуулук концепциясы авиациядагы коопсуздук философиясын түшүнүүдө маанилүү. Коопсуздукту жогорулатууга багытталган техникалык рационалдуулук кээде жаңы тобокелдиктерди жаратышы мүмкүн. Бул феномен философияда “рационалдуу-

луктун парадоксу” катары белгилүү [13].

Мисалы, автоматташтырылган башкаруу системалары адам факторун азайтат, бирок ошол эле учурда адамдын чечим кабыл алуу жөндөмүнүн төмөндөшүнө алып келет. Бул — коопсуздуктун философиялык дилеммасы.

Адам фактору жарандык авиацияда коопсуздуктун борбордук элементи болуп саналат. Феноменологиялык көз карашта, адамдын тажрыйбасы жана кабылдоосу субъективдүү, контекстке көз каранды жана ар дайым чектелген деп эсептелет [11]. Бул авиациялык башкаруу системаларынын моделдери менен чындык ортосундагы айырмачылыкты түшүндүрөт: техникалык алгоритмдер жана процедуралар абдан так болсо да, адамдын психологиялык жана когнитивдик чектөөлөрү күтүлбөгөн коркунучтарды жаратышы мүмкүн. Ошондуктан адам фактору философиялык деңгээлде рационалдуулуктун жана субъективдүүлүктүн синтезин талдоону талап кылат.

Ж. Эллюндун технологиянын философиясына таянсак, техника өзүнүн логикасына ылайык адамды баш ийдирет жана анын чечим кабыл алуусуна таасир этет [8]. Авиацияда бул көрүнүш автоматташтырылган башкаруу системалары жана авиациялык программалардын адамдын ролун чектешинде көрүнөт. Мындай шартта адамдын чечим кабыл алуусу техникалык моделдер менен чектелип, системанын иштешине философиялык тобокелдик катары таасир этет. Демек, адам фактору — бул техника менен маданият, рационалдуулук менен моралдык жоопкерчилик ортосундагы чек арада пайда болгон күрөң зона.

Этикалык жактан караганда, авиациялык коопсуздук боюнча чечимдердин натыйжасы түздөн-түз адамдардын өмүрүнө таасир этет. Г. Йонас “Жоопкерчилик этикасы” концепциясында технологиялык жана техногендик коркунуч шартында адамдын жоопкерчилиги биринчи орунда турушу керектигин белгилейт [9]. Авиацияда бул пилоттун, диспетчердин жана инженердин көндүмдөрү, тажрыйбасы жана моралдык тандоосу системанын жалпы коопсуздугуна түздөн-түз байланыштуу. Ошондуктан адам фактору — бул жөн гана психологиялык же техникалык категория эмес, философиялык

жана этикалык мүнөзгө ээ системалык элемент.

Мындан тышкары, М. Хайдеггердин технофилософиялык идеясына ылайык, адам техника менен өз ара аракеттешүүдө жаңы тобокелдиктерди жаратып, белгилүү бир «онтологиялык чөйрөдө» жашоого аргасыз болот [10]. Авиациялык системаларда бул көрүнүш пилоттун автоматташтырылган жабдууларга көз карандылыгы менен байланыштуу: технологиянын ишенимдүүлүгү жана тактыгы адамдын чектелген билими менен айкалышып, жаңы, күтүлбөгөн тобокелдиктерди пайда кылышы мүмкүн. Демек, адам фактору философиялык контекстте коопсуздук менен тобокелдиктин ортосундагы динамикалык жана этикалык тең салмактуулуктун негизги индикатору болуп эсептелет.

Замандын философиялык жана аналитикалык адабияттары жарандык авиациядагы коопсуздуктун татаал жана көп катмарлуу проблемаларын баса белгилейт. Исмаилова [2] коопсуздукту философиялык категория катары карап, анын ичинде этикалык, гносеологиялык жана онтологиялык аспектилерин белгилейт жана адам факторы менен адамдын техника менен өз ара аракетин өзгөчө маанилүү деп эсептейт. Ошондой эле, Иванов [3] коопсуздуктун этикалык жана онтологиялык негиздерин карап, технологиялык ишенимдүүлүк философиялык дилеммалардан көз каранды экенин көрсөтөт.

Коопсуздук жана коргоо түшүнүктөрүнүн авиацияда адам укуктарынын контекстинде кандайча өзгөрүлүп турууну изилдейт, алардын салыштырмалуу жана шарттуу экенин көрсөтөт. Петров [6] заманбап авиациядагы гносеологиялык проблемаларды талдап, адам факторы жана билимдин чектелүүлүгү тобокелдиктерди аныктоодо негизги роль ойной турганын көрсөтөт. Илимий талдоого эл аралык тажрыйбаны кошуп, коопсуздук жана авиациялык тобокелдиктерди башкарууда этикалык дилеммалардын пайда болуусун изилдейт.

Ошентип, азыркы изилдөөлөр көрсөткөндөй, жарандык авиациядагы философиялык тобокелдиктер жөн гана техникалык маселелер менен чектелбейт: алар моралдык жоопкерчиликти, билимдин чектелүүлүгүн жана адам менен технологиянын өз ара аракетин камтыйт. Бул көз караштар

коопсуздукту системалык жактан карап, анын техникалык, адамдык жана этикалык компоненттери бири-бири менен тыгыз байланышта экенин көрсөтөт.

Философиялык жактан, коопсуздук — бул техникалык гана эмес, моралдык категория. Кандай деңгээлдеги тобокелдикке жол берилет? Ким жооп берет? Бул суроолор авиациядагы коопсуздуктун философиялык негизин түзөт.

Философиялык жактан коопсуздук — бул жөн гана техникалык чаралар менен чектелген категория эмес, моралдык жана этикалык жоопкерчиликти камтыган феномен. Авиацияда ар бир чечим адам өмүрүнө түздөн-түз таасир этет. Демек, суроо туулат: кандай деңгээлдеги тобокелдикке жол берилет жана ким жооп берет? Бул суроо моралдык принциптерге таянып гана жооп таба алат.

Этикалык философияда бул маселе “жоопкерчилик этикасы” аркылуу каралат. Йонас белгилегендей, техногендик коркунучтар шартында адамдын моралдык милдети — мүмкүн болгон зыяндарды алдын ала эсептөө жана алардан качуу [8]. Авиациялык коопсуздукта бул пилот, диспетчер, инженер жана авиациялык компаниянын жетекчилери сыяктуу бардык катышуучулар үчүн моралдык жоопкерчилик болуп саналат. Демек, тобокелдикке жол берүүнүн минималдык деңгээли адам өмүрүнүн жана коомдук ишенимдин сакталуусу менен аныкталышы керек.

Канттык этикага ылайык [12], ар бир адам — бул максат, ал эми курал эмес. Авиациялык коопсуздук системасында бул пилоттордун, жүргүнчүлөрдүн жана персоналдын ар биринин укугу менен коопсуздугу биринчи орунда болушу керектигин билдирет. Демек, “тобокелдикке жол берилеби?” деген суроо моралдык жактан “адам өмүрүн жоготууга байланыштуу чечимдер этикалык мыйзамдарга туура келеби?” деген суроого айланат.

Практикалык этикадан караганда, авиациялык компаниялар жана регуляторлор системалык жоопкерчиликти алышы керек. Ушул жоопкерчиликке төмөнкүлөр кирет: техникалык жабдуулардын ишенимдүүлүгү, кадрларды окутуу, кырдаалдык чечим кабыл алууну колдоо, жана тобокелдиктерди баш-

каруу саясаты. Моралдык жактан, техникалык коопсуздук чаралары жетишсиз болсо, жоопкерчиликтин негизги булагы адамдык тандоо жана башкаруу болуп калат.

Ошентип, авиациялык коопсуздуктун философиялык негизин түзгөн моралдык принциптер төмөнкүлөрдөн турат:

1. Ар бир адам өмүрү жана коопсуздугу биринчи орунда болушу керек (гуманисттик принцип).

2. Тобокелдик минималдык деңгээлде болушу шарт жана алдын ала эсептелиши керек.

3. Жоопкерчилик жеке адамдарга гана эмес, системалык деңгээлдеги структураларга да тийиш.

Бул принциптер пилоттордун, диспетчерлердин жана авиациялык компаниялардын чечимдерин моралдык ченемдерге таянып жүргүзүүсүн камсыздайт [9].

Корутунду

Жарандык авиациядагы коопсуздук философиялык жана моралдык жактан каралганда көп кырдуу жана комплекстүү феномен болуп саналат. Ал жөн гана техникалык стандарттарга же статистикалык моделдерге таянбай, адам фактору, билимдин чектелүүлүгү, этикалык принциптер жана технология менен адамдын өз ара байланышы менен тыгыз байланышта болот. Авиациядагы то-

бокелдиктерди башкаруу системаларынын эффективдүүлүгү пилоттордун, диспетчерлердин жана инженерлердин чечим кабыл алуу жөндөмүнө түздөн-түз байланыштуу, ал эми бул чечимдер философиялык жактан адам өмүрүнө жана коомдук ишенимге жоопкерчилик менен өлчөнөт.

Философиялык анализ көрсөткөндөй, коопсуздук — бул салыштырмалуу категория, ал ар дайым белгилүү бир тобокелдик деңгээли менен байланыштуу. Моралдык жактан, тобокелдикти минималдаштыруу, адам өмүрүн сактоо жана системалык жоопкерчилик принциптери биринчи орунда турушу шарт. Авиациялык практикада бул пилоттордун жана башкаруу персоналынын көндүмдөрүн, техникалык жабдуулардын ишенимдүүлүгүн жана уюштуруучулардын стратегиялык чечимдерин интеграциялоо менен камсыздалат.

Ошентип, жарандык авиациядагы коопсуздуктун философиялык жана моралдык аспектиери практикалык чаралар менен тыгыз байланышта болуп, авиациялык системанын туруктуу жана гуманисттик моделин түзүүгө негиз болот. Философиялык рефлексия жана этикалык принциптерди интеграциялоо болбосо, техникалык жетишкендиктер да бардык коркунучтарды жок кыла албайт.

Колдонулган адабияттар

1. Бек, У. Риск-общество: К пути новой модерности. Лондон: Сейдж, 1992.
2. Исмаилова Ж. К. Философский взгляд на безопасность в гражданской авиации // Известия Национальной академии наук Кыргызской Республики. — 2025. — № 2. — Анализ философских оснований безопасности, этических, гносеологических и онтологических аспектов авиации, влияние человеческого фактора и техники.
3. Иванов И. И. Философия безопасности: онтологические и этические аспекты. — М.: Наука, 2020. — Монография по философским основаниям безопасности как фундаментальной категории.
4. Луман, Н. Риск: Социологическая теория. Берлин: Де Грюйтер, 1993.
5. Поппер, К. Логика научного исследования. Лондон: Рутледж, 2002.
6. Петров П. П. Гносеологические проблемы современной авиации. — СПб.: Техносфера, 2019. — Исследование проблем познания и неопределённости в авиационной среде.
7. Салморбекова, Р. Б. Социальная политика и управление социальными рисками в гражданской авиации: международный опыт и вызовы Кыргызстана / Р. Б. Салморбекова // Социальная политика и социальное партнерство. — 2025. — Т. 20, № 10(249). — С. 774–779. — DOI 10.33920/pol-01-2510-07.
8. Ellul, J. *The Technological Society*. New York: Vintage Books, 1964.
9. Jonas, H. *The Imperative of Responsibility*. Chicago: University of Chicago Press, 1984.
10. Heidegger, M. *The Question Concerning Technology*. New York: Harper & Row, 1977.
11. Husserl, E. *The Crisis of European Sciences*. Evanston: Northwestern University Press, 1970.
12. Kant, I. *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
13. Weber, M. *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press, 1978.